

ISSN 0350–185x
UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

КЊ. LXXI, СВ. 3–4

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горјан-Премк, др Рајна Драгићевић,
др Најда Иванова, др Александар Лома, др Алина Ј. Маслова,
др Софија Милорадовић, др Мирослав Николић, др Слободан Павловић,
др Предраг Пипер, др Слободан Реметић, др Живојин Сјанојчић,
др Срејто Танасић, др Зузана Тојолињска, др Анајолиј Турилов,
др Викјор Фридман*

Главни уредник

Предраг Пипер

БЕОГРАД
2015

ISSN 0350-185x, LXXI, св. 3–4 (2015)

UDK: 811.163.41'367.335

COBISS.SR-ID 218551564

DOI: 10.2298/JFI1504233N

Примљено: 4. јуна 2015.

Прихваћено: 10. јуна 2015.

Оригинални научни рад

МАРИНА М. НИКОЛИЋ*

Институт за српски језик САНУ

Београд

ПОСЛЕДИЧНЕ КЛАУЗЕ СА ЗНАЧЕЊЕМ МЕРЕ И СТЕПЕНА**

Циљ рада је представљање нове класификације последичних клауза засноване на критеријуму постојања категорије степена. На основу тог критеријума разврставамо последичне клаузе на оне са значењем степена и оне без тог значења. Посебна пажња посвећена је првој групи клауза које на тај начин повезујемо са бројним другим групама зависних и независних реченичних образовања, а на основу постојања поменутог категоријалног значења. У раду се примењује ономасиолошки приступ, вршена је анализа последичних клауза применом теорије семантичких локализација, а постојање одређених значења потврђивано је трансформационим тестом.

Кључне речи: последична клауза, категорија степена, сложена реченица, српски језик.

0. РАЗГРАНИЧЕЊА. Циљ рада је систематизација сложених реченица с последичном клаузом. Потреба за тим јавила се приликом анализе сложених реченица са клаузама квалитативно-квантитативне семантике, у оквиру потпројекта *Синтакса сложене реченице у српском језику*. Наиме, проучавање реченица са поредбеном и реченица са начинском клаузом, довело је до питања шта се налази на граници између тих клауза, те на основу чега се заснива њихова повезаност. И поредбене и начинске и последичне клаузе поседују категорију квалификације, док се разликују на основу квантификације

---

* marina.nikolic@isj.sanu.ac.rs

** Овај чланак је резултат рада на потпројекту *Синтакса сложене реченице* у оквиру пројекта 178021 „Опис и стандардизација савременог српског језика“ који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

и интензификације. Код поредбених и начинских клауза заједничко је значење начина, с тим да је у поредбеним клаузама начин основ за поређење, односно предмет поређења, нпр. *Окачи слику (онако) као што сам ти рекла, Окренула се као да не жели да јој видим лице*, док је начинским клаузама циљ идентификација начина вршења радње, нпр. *Окачи слику тако да буде на средини зида, Окренула се тако да јој не видим лице*. И последична клауза квалитативно-квантитативног типа *Окачи слику тако високо да је сви виде, Окренула се тако брзо да јој нисам видео лице* подразумева начин,¹ али је основна разлика у испољавању интензитета. Однос начина и количине битно утиче на семантику последичних клауза, јер се оне у принципу и темеље на интензификацији особине или својства нечега, из чега настаје нова особина или својство изражено као последица.² Оне ипак нису начинске, зато што је овде реч о степену (мери) начина особине који проузрокује неку последицу, а не начину као таквом. Овде се дакле не ради о граматикализацији начина, већ о граматикализацији последице. Граматикализација начина кроз прилошки модификатор *тако* није исто што и интензификатор *тако* који је део последичне синтаксе. Последична и начинска клауза разликују се баш према могућности интензификације (степеновања) – прва није могућа без ње, а у другој се она не може остварити.

С друге стране, поредбене и последичне клаузе осим семантике начина имају још заједничких карактеристика, па се тако поредбене

¹ Тумачење последичних као типа начинских клауза није ново у нашој литератури, нпр. „Последичне или консекутивне реченице су зависне реченице којима се карактерише начин реализовања неке ситуације или пак квалитет или степен неке особине или појаве тиме што се исказује шта је последица тога. Важно је схватити да се зависном последичном реченицом последица не износи као засебна појава, него као појава која карактерише компоненту више реченице. Зато су и последичне реченице једна врста начинских реченица.“ (СТАНОЛЧИЋ–ПОПОВИЋ, 2008, 333) или „Значење сразмерности интензитета карактеристично је и за сложене реченице типа *Радио је тако да се разболео*, које обавештавају да је интензитет односа о којем реферише главни члан сложене реченице једнак интензитету односа о којем реферише начинска клауза. Да у њима претеже начинско значење, показује чињеница да се такве реченице могу појавити у дијалогском јединству само с таквом упитном реченицом која почиње заменичким прилогом *Како...*“ (ПИПЕР 2009: 72).

² „Интензификацијом се одређена особина или стање (обилежени именицом, придјевом, прилогом или глаголом) појачавају до степена који условљава појаву нове особине или стања као последице изражене зависном клаузом уведеном везником *да*. Зато наведени тип реченице најчешће одражава *међузависност квантитатива и квалитатива*“ (КОВАЧЕВИЋ 1998: 112).

клаузе еквативног типа, нпр. *Аџмосфера на џерену је била џако најџџа као да су се играчи борили на живоџ или смрџ* и последичне клаузе квантификативно-квалитативног типа *Аџмосфера на џерену је била џако најџџа да нико од играча није осеђао умор* могу тумачити као сродне, у том смислу што су обе носиоци семантике степена у смислу поређења по еквативности, међутим оне се разликују према категорији интензивности,³ у том смислу да се уз корелатив *џако* или уместо њега не може јавити интензификатор, као што се уз последични корелатив *џако*, који је у ствари интензификатор, може јавити или га заменити неки други интензификатор (*јако*, *веома*, *џуно*), уп. **Аџмосфера на џерену је била веома најџџа као да су се играчи борили на живоџ или смрџ* према *Аџмосфера на џерену је била веома најџџа да нико од играча није осеђао умор* или *Она је џолико леџа као да је с друге џланеџе* и *Она је џолико леџа да јој се сви диве* према **Она је џолико много леџа као да је с друге џланеџе* и *Она је џолико много леџа да јој се сви диве*.

Као и код поредбених, и код последичних клауза може се успоставити разлика на основу рестриктивности, тј. рашчлањености, што значи да последичне клаузе могу као, на пример, поредбене или релативне бити рашчлањене или нерашчлањене структуре, нпр. *Били смо веома уморни, џако да смо одмах засџали*.

1. ПОСЛЕДИЧНЕ КЛАУЗЕ СА ЗНАЧЕЊЕМ СТЕПЕНА. У раду ћемо се бавити искључиво подврстом последичних клауза, које се у литератури различито називају,⁴ док смо се ми, из разлога који ће бити наведени даље, одлучили за назив *џоследичне клаузе са значењем сџејена*. Осим реченица са заменичко-прилошким модификаторима и везником *да* (нпр. *Тако је вриснула да смо се сви уџлашили, Толико је леџа да јој се сви диве*), клаузе са значењем мере, узимамо у разматрање и другу врсту последичних зависних реченца, тзв. ексцесивне

³ Разлике између категорије степена и категорије интензивности налазе се осим на синтаксичком и на другим језичким нивоима, па тако на морфолошком нивоу степен изражавају компаратив и суперлатив, а интензивност елатив (Николић 2014: 31).

⁴ Према Ковачевићевој класификацији (1998) то би биле *квалџџаџивно-џоследичне реченице*, за први тип, а за други *реченице с неадекватним или недосџаџним условом уз џоследичну клаузу*. Према Вукојевићевој класификацији (2008) ту би спадале реченице квантитативно-квалитативне или, како их он назива, *количинско-какоџне семанџике* (на пример: *Викао је да се све џресло*), затим реченице *неџимереног узрока: реченице џрекомерног узрока* (на пример: *Имам џревише џосла да бих сада могао с вама разговараџи*) и реченице *недовољног (недосџаџног) узрока* (на пример: *Није било довољно хладно да џадне снег*) и др.

клаузе (*Исувише је лења да би завршила факултет, Плаћа ми је недовољна да одем на летовање, Коса ми је довољно дуга да је вежем у реи*), зато што је и код њих заступљено значење степена. За разлику од првог типа последичних клауза, зваћемо их последичне клаузе са значењем мере, у овом типу интензификација није остварена модификаторима заменичко-прилошког типа, већ елативним, односно адеквативним конструкцијама. Остали типови последичних клауза изузети су из овог истраживања.

Циљ рада је показати зашто последичне клаузе са значењем степена посматрамо као засебан структурно-семантички тип. Ове су реченице недвосмислено обједињене категоријалним значењем степена, које се читава на специфичан начин. Степен у њима постоји и исказан је интензитетом вршења радње (у главној реченици) која доводи до одређене последице (у зависној последичној клаузи). Дакле, степен у реченици испољава се као интензитет вршења радње. Када је реч о еквативном односу који се формира између главне и зависне реченице, ту није реч о једнакости степена особине у обе реченице (као што је то, на пример, код поредбених клауза) и не може се рећи да је узрок једнак последици или обрнуто, него сматрамо да су узрок и последица еквивалентни: степен (интензитет) исказан управном реченицом одговара последици до које доводи исказаној зависном клаузом. Интензитету у управној реченици одговара последица у зависној клаузи, а и тај однос успостављен је на основу поређења, и то поређења по једнакости. Може се рећи да су корелатив у главној реченици (*ишако, ишoliko* и др.) и последична клауза у еквативном односу, уп.: *Он залуји враћа, ишако, да се све ипресло* (→ *ишако* = 'јакко' = да се све тресло).

С обзиром на то да иначе реченице са значењем степена можемо посматрати и у оквиру теорије семантичких локализација (ТСЛ), и последичне клаузе са значењем степена ту налазе своје место. Пошто имамо самеравање две предикације, то јест начина њихове реализације, можемо говорити о постојању скале на којој се интензитет начина вршења радње и последица проузрокована тим интензитетом поклапају на истој тачки, па је реч о еквативности, нпр. *Он ишако добро иева да се директно иласирао у финале ишакмичења*. Прва ситуација представља објекат локализације (ОЛ) који се позиционира у односу на ситуацију у последичној клаузи, локализатору (Л), док модификатор *ишако* представља оријентир (О) са значењем једнакости. Док се диферентивност види као градуелна екстралокализација, еквативност је градуелна локализација унутар локализатора.

2. Краћи историјат проблема. С обзиром на то да је исказивање последичних односа у српско(хрватско)м језику прилично добро описано (Грицкат 1975; Ковачевић 1998; ВУКОЈЕВИЋ 2008), осврнућемо се само на типове које узимамо за предмет овог рада. Милош Ковачевић (1998: 112)⁵ зависносложену реченицу с последичном клаузом којом се исказује степен назива *реченицама с квалитетно-последичном клаузом*, истичући и у називу међузависност квантитета и квалитета – квантитативни раст особине условљава појаву новог квалитета као последицу. Лука Вукојевић (2008)⁶, који овај тип реченица назива *реченицама количинско-каквоћне семантике*, такође наглашава међузависност количине и квалитета на основу које настаје последица. То су корелативне реченице код којих у неким ситуацијама корелатив може бити неексплициран, док код реченица којима се изражава прекомерни, недовољни или довољни узрок (Ковачевић каже *неадекватни или недоследни услов*) корелатив је неизоставан део управне реченице. У оба подтипа последичних клауза корелативни члан јесте модификатор и то модификатор степена, што, поред недвосмислене повезаности квантитета и квалитета, указује на то да је очигледно реч о реченицама за исказивање степена. И Ковачевић и Вукојевић слажу се да су ове клаузе блиско повезане с поредбенима, с тим да се разлика може успоставити на основу интензификације. Наиме, иако и поредбене клаузе могу некада бити обележене интензификацијом, последичне је морају имати, јер је интензификација пресудна за последичну интерпретацију.⁷

3. Реченице са значењем мере. То би биле оне реченице нерашчлањене структуре са модификаторима, који чине корелативне везнике *иако... да, толико... да, иакав... да, толики... да, у тој мери... да* и сл. То су корелативне реченице, као усталом и све последичне

⁵ Рад је првобитно штампан 1988. године у *Гласнику ЦАНУ*, књ. 9, Титоград (177–193). Ковачевић даје летимичан преглед типова клауза са последичним значењем у Вуковом и савременом језику.

⁶ Студија Луке Вукојевића је монографија чији је предмет исказивање последичних односа у хрватском језику, како на нивоу хипотаксе (што је нама од значаја), тако и на нивоу паратаксе, али и на нивоима нижим, односно вишим од реченичног. Детаљно су обрађени типови последичних клауза којима се исказује степен, но оне нису груписане семантички на основу значења степена, већ на основу синтаксичког обележја рестриктивности – на рашчлањене и нерашчлањене клаузе.

⁷ У раду ћемо се враћати на поменуте референтне студије у конкретним ситуацијама, ради бољег представљања појава и додатних појашњења.

реченице, и увек имају надређени корелатив, иако он може бити неексплициран, уп. *Пева (ишако) да све љуца*.

Често имају особине релативних реченица, али клауза у сложе-ној реченици, рецимо у примеру *Он је ишакав човек да га можеш само љожелеи* јесте последична клауза са значењем мере, јер је у главној реченици имплицитан придев позитивног вредновања (*добар, љажљив* итд.). То је заправо обележје последичне, а не релативне синтаксе, пошто у релативној синтакси нема модификација у степену неке особине, а ни вредновања. Модификатор *ишакав* није заменљив ниједним показним детерминатором (**Он је онакав/ишај... човек да га можеш само љожелеи*), али јесте са *какав* па то може навести да се ове реченице тумаче као релативне или релативно-поредбене (*Он је ишакав човек каквог можеш само љожелеи*).

Треба разликовати корелативе као модификаторе степена (*ишако, ишакав, ишлоко* итд.) од интензификатора *јак*, *веома*, *љуно*, *много* и сл., који не могу успоставити последичну синтаксу, па самим тим нису заменљиви с претходнима, нпр. *Викао је ишако да се све љресло *Викао је јак да се све љресло*, али *Викао је ишако јак да се све љресло*.

Постоје реченице у којима су модификатори *ишако, ишакав* валоризацијског карактера, дакле они који служе вредновању, нпр. *Понашали су се ишако⁸ љрема мени да сам морала оићи* (→ *ишако лоше*), *Време је било ишако да смо се брзо враишли унуи* (→ *ишако лоше*), *Он је ишакав човек да га сви воле* (→ *ишако добар*).

Несумњиво, такве реченице поседују значење начина, посебно оне с корелативним везником *ишако... да*, међутим, оно што је за њих значајније јесте да оне пре свега изражавају интензитет, квантификацију, али у крајњем резултату – и последицу. Ове реченице налазе се на пресеку значења квалификације и квантификације, с тим да у њима преовладава квантитативно-квалитативни аспект, тј. значење степена, конкретно мере. Начинске и последичне реченице с везником *да* и корелативом *ишако* управо се разликују по критеријуму интензификације. Наводимо пример који је већ навођен у литератури (Пипер 2009: 72): *Радио је ишако да се разболео*. У тој реченици значење мере и интензитета преузима примат у односу на начински аспект. Та реченица не може примарно бити начинска управо због могућности интензификације: *ишако* је у служби интензификатора, а не модификатора⁹.

⁸ Тако је у овом случају модификатор а не интензификатор.

⁹ Вукојевић (2008) у начинске убраја само оне реченице где је *ишако* модификатор, а никако интензификатор, на пример: *Села је ишако да може љазии на њих*

Модификатор *и́ако* у реченици може модификовати придеве, прилоге, глаголе и у овом типу реченица изражава висок степен квалификације придева, прилога или глагола који модификује и уводи зависну клаузу у којој се изражава последица тако високог степена. Таква последица увек има валоризацијско значење. У овим реченицама увек се може експлицирати (уколико није експлициран) имплицитни прилог, док у начинским реченицама с везником *и́ако да* није могуће уврстити никакав прилог валоризацијског значења (Вукојевић 2008: 404), на пример: *Свака држава и́реба да се сиреми за раи́ и́ако, да нема оскудице ни у чему*, или *Обесили су га и́ако да су га у сваком и́ренуи́ку могли видеи́и из и́оси́еље*. Дакле, реченица *Радио је и́ако (вредно, и́уно, много, у и́ој мери и сл.) да се разболео несумњиво је последична*. И Вукојевић разматра статус таквих реченица, прикључујући их последичнима: „Naravno da ima puno razloga, sintaktičkih i semantičkih, da se one rečenice koje se u literaturi najčešće nazivlju kakvoćnosljedičnima i količinsko-posljedičnima nazovu stupanjskim rečenicama, ali mislimo da postoji i jedan veoma snažan, odlučan razlog da one ipak ostanu u okviru posljedičnih rečenica, kao njihov stupanjsko-semantički podtip. To je onaj razlog i onaj kriterij prema kojemu se zavisnosložene rečenice upravo određuju, tj. imenuju prema naravi (semantičkoj) svoje zavisne surečenice. A zavisnom surečenicom eventualnih stupanjskih rečenica upravo se izriče posljedica do koje dovodi stupanj kakvoće ili mjera količine svojstva ili radnje izražene glavnom surečenicom“ (ВУКОЈЕВИЋ 2008: 8).

Последичне реченице квантификативно-квалитативног типа, односно оне које ми назвамо последичне клаузе са значењем мере, карактеристичне су по везнику *да* који је компонован са корелативима (корелативним модификаторима, односно заменичким и прилошким интензификаторима) *и́ако*, *и́олико*, *и́акав*, *и́олики* и сл. У овом типу реченица могуће је да корелатив буде изостављен¹⁰ или да буде замењен конструкцијама *до и́е мере*, *у и́ој мери*, *до и́ог си́еиена* и сл.

3.1. ТАКО... ДА. Корелативни интензификатор *и́ако* модификује придеве, прилоге и глаголе најчешће у значењу *веома*, *јак* и сл. Реченице с овим интензификатором квантификују степен величине

или *Кад ми људи и́рићу, и́рићу ми и́ако да ми дају и́одрику*. Сматрамо да и последичне клаузе (оне са значењем мере и интензитета) имају компоненту начина и да оне представљају граничне случајеве између последичних и начинских клауза.

¹⁰ Тако нешто није могуће у реченицама којима се изражава степен и које садрже везник *да*, а припадају ексцесивним конструкцијама (в. ниже).

или јачине узрока који изазива одређену последицу и тај узрок означавају (најчешће) као велик, на пример: *Тако ћу га њребићи да га ни рођена мајка неће њознаћи*. Када модификује придеве и прилоге, *њако* је у значењу ‘веома висок степен’, те је заменљиво прилозима *јако*, *веома* и сл. На пример: *Њен врисак је њако болан, да њродире у срце*.

3.2. ТАКАВ... ДА. За ове реченице карактеристична је употреба везника *да* у комбинацији са придевском заменицом *њакав* (*њаква*, *њаково*), која модификује именицу која узрокује последицу, на пример: *Његова новинарска каријера је њаква да би морали да му њозавиде многи који се баве новинарством, Брак ми је био њакав да више никада не бих њожелела да се њоново удам*.

Чак иако именице нису подложне степеновању, тј. немају могућност интензификације, *њакав* се може заменити аналогним количинским, односно начинским прилозима *њолико* и *њако*, на пример: таква каријера [*← њолико/њако успешна*], такав брак [*← њолико/њако лош*]. Интензификатор *њакав* модификује именице (и именске синтагме) интензивирањем њихових особина које се могу закључити из контекста,¹¹ уп.: *Сићуација у земљи је њаква да смо изгубили сваку наду да ће бићи боље* [*← њолико/њако лоша*].

А ако је реч о именицама које су подложне степеновању, *њакав* интензификује одговарајућу особину именице, уп.: *Тада је у школи насњала њаква дрека да се моја маћи била уњлашила, Прињисак Брисела је њакав да власњи која се сагласи да је њај њрињисак оњравдан, сама њосле сноси њоследице њред својим бирачима, Његов сњањус је већ годинама њакав да себи може да њриуњићи много њога, Цена сњрује у Србији је њаква да је економски неодржива*.¹²

3.3. ТОЛИКИ... ДА. Као интензификатор, заменички придев *њолики* стоји уз именице које подносе ступањску модификацију, уп.: *Он је њолики човек да удара у ону нашу ниску њаваницу, Исњуни га њолика радосњи да њоче скакуњаићи*, а као квантификатор уз именице које такву модификацију не подносе, нпр.: *У соби је њолики дим да смо морали да нањравимо њромају*.

¹¹ У случају адјективних именица, значење је прозирније, на пример: *Она је њаква лењићица, да јој нема равне* и сл. Или када се ради о именици која означава човека са истакнутом особином, на пример: *Он је њакав лажов, да се њо не може њоднећи*, или *Није она њаква мачка да бисмо се крвили око ње*.

¹² Најчешће је *њакав* интензификатор високог степена, међутим, понекад (као што је то у овом примеру, често уз именице *цена*, *број* и сл., али и у зависности од контекста) може имати значење минимизатора.

3.4. ТОЛИКО... ДА. Квантификатор *ѿолико* означава велику количину или интензитет, односно степен. Последица у зависној клаузи управо је иницирана, узрокована великим степеном у управној реченици. Заменички прилог *ѿолико* квантификује, односно количински одређује глаголе, придеве и друге прилоге, уп.: *Ја сам се ѿолико смејао да ме је на крају заболоо сѿомак, Толико смо дошли рано да нисмо могли ући у хоѿел још неколико сати, На висинама ѿреко 20 км аѿмосфера је ѿолико разређена да се може смаѿраѿи да ваздуха више и нема.*

Кад означава малу количину нечега, уз модификатор *ѿолико*, стоје речце *ѿек* и *једва* (*ѿек ѿолико* = ‘једва довољно’) или *само* (*само ѿолико* = ‘довољно и нимало више од тога, једва довољно’), на пример: *Сељаци закоѿавају мрцине ѿек ѿолико да не вуре изнад земље. Јели су само хлеб и сухо воће; ѿа и сам хлеб уѿоѿребљавали су само ѿолико да одрже живоѿи.*

Довољну количину означава модификатор *ѿолико* кад уза њега стоје речце *ѿаман*, *уѿраво*, *баи* (*ѿаман*, *уѿраво*, *баи ѿолико* = ‘управо довољно, колико је потребно, ни више ни мање од тога’), уп.: *У њеној соби има месѿа ѿаман ѿолико да сѿану креветѿи, орман и радни сѿо, Донео је уѿраво ѿолико новца да имамо да ѿлаѿимо кирију за овај месец.*

Претерану или неочекивано велику количину означавају речце *већ* и *чак* уз модификатор *ѿолико*, нпр. *Разговор је већ ѿолико ѿодмакао да су се сви оѿустѿили, Такав однос међу нама ѿраје чак ѿолико дуго да нам више ниѿиѿа није необично.*

3.5. МОДИФИКАТОРИ ДО ТЕ МЕРЕ, У ТОЈ МЕРИ, ДОТЛЕ, НА ТОМ НИВОУ, НА ТАЈ НАЧИН, НА ТАКАВ НАЧИН И СЛ. ... ДА. За изражавање једнакости између интензитета у првој предикатској јединици и последице у другој користе се и сложене конструкције у функцији модификатора квантитативног значења: *до ѿе мере*, *у ѿој мери*, *доѿле*, *на ѿом нивоу*, *на ѿај начин*, *на ѿакав начин* и сл., на пример: *Доживљај је до ѿе мере занимљив да ћу га ѿрениѿи у целини, Неки ѿурцизми су се у ѿој мери ѿприлагодили у срѿском језику да их више нико не ѿсмаѿра као ѿуђице, Срѿска ѿросечна ѿлаѿа је на ѿом нивоу да није довољна ни за ѿоѿрошачку корију.* Ове последичне клаузе имају функцију адвербијалне одредбе или експликативне допуне.

Модификатор прилог *доѿле* означава степен, меру до које се врши глаголска радња и синониман је са сложеним прилогом *до ѿе мере* и прилогом *ѿолико*, на пример: *Лоше сѿање у медијима се ѿолериѿе доѿле да већ ѿосѿаје нормално. Она у исказивању ѿажње иде чак доѿле да се сви осећамо ѿомало неѿријаѿно.*

Најчешће модификује глаголе *доћи*, *ићи*, *довести*, *догура* и сл. и на основу тих глагола види се да је реч о метафоризацији њихових примарних значења. Пореклом је месни прилог, што потврђује оправданост нашег локалистичког приступа. Мада, теорију семантичких локализација не би требало посматрати сужено само као теорију просторних метафора.

Значење високог степена може се изрећи и последичним клаузама са сложеним модификатором *на њај начин*, *на њакав начин* као надређеним корелаторима последичних корелативних структура. Иако су то конструкције у којима је управна реч именица с лексички начинским значењем, у одређеном контексту оне могу имати значење мере, односно степена који је испољен у великој мери, те се такве конструкције могу заменити, претходно навођеним конструкцијама са значењем степена, на пример: Угоститељско предузеће „Стари град“ неће осавремењивати објекте *на њакав начин да* буде нарушен дух и традиција Скадарлије и Београда [на такав начин да = толико (...) да].

У управној реченици сложене реченице могу се наћи окамењени изрази, фразеологизовани (у мањој или већој мери) или колокације, на пример: *ићи/оићи њако далеко да*, *узети/ухвати њолико маха*, *добити/попримити њакве размере да* и сл. Зависне клаузе у оквиру сложене реченице сматрамо последичнима, мада се оне могу тумачити формално и као допунске (уз именицу, придев, а најчешће, уз прилог), уп: *Коруиција је добила њакве размере да је довела друштво до мејасиазе*, *Организовани криминал ухватио је њолико маха да је њосио прави кошмар за владајућу коалицију која не уме изаћи из њоог зачараног круга*, *У осуди не њреба ићи њако далеко да се они искључе из друштва*.

Често модификатори могу бити изузети, тј. неексплицирани, и међу њима се посебно издвајају фразеологизоване реченице без корелатива (модификатора) у управној, надређеној структури по моделу $\emptyset$ + презент, нпр: *То је да њукнеш од смеха / да њолудиш / да њи њамеј сџане / да не њоверујеш својим очима / ушима* и сл.

4. ЕКСЦЕСИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ. Експесивне реченице у својој суштини јесу последичне клаузе с везником *да* испред којих је у управној реченици обавезна елативна конструкција која онемогућава реализовање последице из клаузе, нпр. *Исувише сам млад да њолажем возачки испит*, *Превише је незрео да бих се удала за њега*, *Она је сувише разочарана неуспехом да би њокушала њоново*. У овим зависно-сложеним реченицама у управној реченици наведен је експесивни

степен неке особине или појаве, а зависном клаузом износи се иреална последица, односно њоме се одређује чега се та ексцесивна особина или појава тиче (ПОПОВИЋ 1977: 21).

Ексцесивност је један од видова исказивања категорије степена. Карактеристика ексцесивних израза је да имају врло висок степен просторне иконичности, те се може на њих применити теорија семантичких локализација: „Главна семантичка специфичност ексцесивности у оквиру семантичке категорије градуелности јесте у градуелној локализацији спољашњом границом локализатора (»изнад« или »испод« локализатора)“ (ПИПЕР 2003: 161). Семантичка категорија степена у реченицама којима се изражава ексцесивност (али и уопште приликом изражавања ексцесивности) испољава се на два начина истовремено: као одступање од норме, што би показивало диферентивност, и као изражавање оцене, што припада сфери модалности.¹³ Осим што постоји посебно степеновање у оквиру изражавања модалности (ПИПЕР 2003: 167–171), ексцесивност је богато изградирана као скала вредновања мере одступања од основног степена, референтне тачке, тј. локализатора – адекватива. И ексцесиви и адеквативи представљају део система језичких средстава за изражавање степена довољности испољавања извесног обележја.

Значење ексцесивности, осим диферентивности, може исказивати и еквативност, то јест једнакост, у овом случају „довољност“ услова да се последица оствари. То остварује посебним средствима – адеквативима, на пример, лексемама *довољно*, *достја*, *шаман колико треба* и сл. Адекватив подразумева опште значење степена испољености степена која се сматра одговарајућом – тј. адекватном¹⁴ (ПИПЕР 2003: 167), нпр. *Моја је кућа довољно велика да направим журку*,¹⁵ *Не мораш ми давати више, то ми је достја пара да илајим рачуне*.

¹³ „Критеријум одступања, тако карактеристичан за ексцесивност, као нарушавање експлицитне или имплицитне норме, у ексцесивима се конципира као оцена, што повезује ексцесивност са модалношћу аксиолошког типа“ (ПИПЕР 2003: 166). У овом се истраживању нећемо бавити категоријом оцене у поменути реченицама, већ само категоријом степена, иако ове категорије у једном делу имају заједничке особине, о чему смо већ писали (НИКОЛИЋ 2014: 27–30).

¹⁴ Међутим, треба имати у виду присуство негације у главној реченици.

¹⁵ У неким ситуацијама, попут ове, могло би се говорити и о постојању финалног значења. Намерни однос подразумева у главној реченици свесно биће чија се акција реализује у клаузи, а то је у поменутој сложеној реченици случај. Отуда тумачење неких последичних клауза као намерних. Међутим, нежељена последица никад не може бити намера, јер, за разлику од жељене, негативна конотација

У односу ексцесивности у зависносној реченици постоје неке закономерности. У управној реченици постоји реч чија се особина може јавити у већем или мањем степену. То су најчешће придеви, прилози и глаголи, али се може десити да то буде и именица, која је у функцији именског дела предиката или апозиције, и има квалификативну функцију. Уз такву именицу се подразумева придев у значењу ‘велики’, на пример: *Исувише је господин да би себи дојусишо њако недолочно њонашање*.

Ексцесивни степен дате особине/појаве обележен је префиксом *ѡре-* или прилозима са значењем ексцесивности: *сувише*, *ѡревише*, *ѡремало* и сл. мада ти прилози често у реченицама нису експлицирани, него се значење ексцесивности само подразумева. У неким реченицама степен не мора бити ексцесиван већ може бити у значењу ‘знатан’, а изражен прилозима типа: *ѡрилично*, *знајно*, *врло* и сл. али је важно да и те реченице изражавају особину која је неповољна за реализацију радње означене клаузом. Формално, ове клаузе припадају изричним (допунским) клаузама, нпр. *Наша власћ је ѡрилично несѡремна да се ухвати у кошѡац с коруѡицијом. Наша ѡреговарачка ѡпозиција ѡреба биѡи знајно ѡвољнија да бисмо имали корисѡи од ѡреговора*.

Управна реченица је обавезно потврдна и у њој најчешће нема корелатива, мада би одговарао тој функцији израз *за ѡо*, нпр. *Био је сувише неѡуздан за ѡо да му осѡавимо љубимце на чување*. Зависна клауза стоји иза управне реченице и обавезно је нерашчлањене структуре. Уместо зависне клаузе, може се јавити кондензатор зависне клаузе, анафорски израз – *за ѡо*. Значење зависне клаузе познато је саговорнику (прагматички аспект) или се таква клауза налази непосредно пре управне реченице у тексту (текстуални аспект).

У зависној клаузи везник је *да*, предикат најчешће у потенцијалу (мада је могућ и презент), и она може бити одрична. Уколико је зависна клауза одрична, значење јој је да се радња мора(ла) извршити.¹⁶ *Био је ѡревише леѡ да се не заљубим у њега*. То доказује једно:

спречава разумевање ових конструкција као намерних, нпр.: *Довољно сам видео да се уѡлашим* или *Био сам довољно далеко да их не могу чуѡи*, па се намера може сматрати само као жељена последица. Уколико субјекат није живо биће, не може се говорити о значењу намере у овим конструкцијама, нпр: *То је довољно јако ѡиће да ѡе брзо оѡусѡи* или *Осећање које ме је обузело било је довољно да изгубим разум*.

¹⁶ „Zavisna surećenica sa zanijekanim predikatom implicira nužnost izvršavanja lagolske radnje“ (Вукојевић 2008: 295).

уколико је зависна негирана, то је псеудонегација, а то се доказује трансформацијом: ← *Био је њревише леи и заљубила сам се у њега*. Степен особине, код ексцесивних реченица, чини сметњу за реализацију процеса означеног зависном клаузом. То се може доказати и трансформацијом која показује да се зависносложена ексцептивна реченица може без велике промене значења преобликовати у независносложену адверзативну или адверзативно-концесивну реченицу, *Он је сувише нејоуздан да бисмо му остјавили љубимце на чување* → *Остјавили бисмо му љубимце на чување, али је сувише нејоуздан или Остјавили бисмо му љубимце на чување, да није сувише нејоуздан*.

Међутим, овај однос може се исказати и кроз узрочно-последичну везу.¹⁷ У неким случајевима узрок за вршење радње је довољан, на пример: *Не могу да њодигнем крејшид за сјан јер ми њлаџа није довољно висока*, док је у другим тај узрок прекомеран,¹⁸ на пример: *Нисмо му остјавили љубимце на чување јер је сувише нејоуздан*, али узрок може бити и довољан што би представљало значење адекватности, као што је то у примеру: *Могу да најравим журку јер ми је кућа довољно велика*.

Поповић истиче да постоји проблем класификовања ексцесивних реченица. Многи лингвисти су се спорили око тога да ли такве реченице припадају намерним¹⁹ или последичним.²⁰ Поповић сматра да су према значењу ове реченице *наменске*. Реченице за исказивање ексцесивности сигурно припадају реченицама којима се исказује степен према томе што служе за изражавање степена неке особине и појаве, па су тиме сродне са свим оним реченицама којима се одређује мера, односно степен особине или вршења радње, тј. са свим оним реченицама којима се изражава било какво степеновање. Ексцесивне реченице су, према томе, сродне са оним реченицама које

¹⁷ Мада, не увек, рецимо у реченици *То ми је довољно њара да њлајџим рачуне*, зато што ове реченице са адеквативом имају значење намене.

¹⁸ Поповић (1977: 25–26) га назива *нејовољним*, мада се с његовим термином не бисмо могли сложити (и један и други услов су неповољни или непримерени). Ексцесивност је заснована на вредновању, прецизније на негативном вредновању као неадекватности због степена изражености неког обележја које је изнад норме, односно изнад очекиваног.

¹⁹ И Вукојевић (2008: 318) потврђује постојање значења намере додуше само у адеквативним реченицама, или, како их он назива, последичним реченицама dostatnog узрока: „Posljedične rečenice dostatnog uzroka mogu se uvesti i višeznačnim veznikom *kako*. Iako je posljedično značenje u takvim rečenicama predominantno, one su uvijek u nekoj mjeri kontaminirane namjernim značenjem“.

²⁰ Поповић (1977: 27) наводи и литературу о тој проблематици.

показују подударност (једнакост) (*ӣако... како, ӣолико... колико* и сл.), сличност (*као ӣӣо/да*), већи степен неподударности односно различитости (диферентивност) (*више* односно компаратив... *него ӣӣо/да* и сл. или *другачије... него ӣӣо/да*), пропорционалност (*уӣолико... уколико*), карактеристичну последицу (*ӣако, ӣолико... да*),²¹ довољни степен (адеквативност) (*довољно, досӣа... да*).

Ексцептивне реченице ипак сматрамо последичним (у ширем смислу), јер се оне тичу консеквенце, тј. онога што нужно следи (односно управна реченица утиче на резултат који је изнет у зависној клаузи), али то није *ӣоследица у ужем смислу* већ *иреална ӣоследица*, јер се дата радња не износи као нешто што заиста следи, него као хипотетичка супротност те радње, као критеријум на основу којег се може оцењивати (а то се тиче категорије модалности), односно окарактерисати степен неке особине, и то према адекватности за дати ефекат (Поповић 1977: 28–29). Исто тако, на основу категорије степена ексцесивне реченице можемо сврстати у групу последичних за исказивање степена, заједно са последичним клаузама за исказивање мере. Ексцесивне клаузе ипак сматрамо посебним типом последичних клауза, на основу њихових специфичних семантичких карактеристика, које су супротне у односу на оне које су обележје последичних клауза за меру. Последичне реченице за меру исказују еквативност (степен особине у главној реченици одговара последици у клаузи, односно доводи до резултата), а ексцесивне диферентивност (степен особине у главној реченици не одговара последици, тј. не доводи до очекиваног исхода, већ тај резултат остаје нереализован); зависносложене реченице с последичном клаузом за меру према ТСЛ припадају локализацији унутар локализатора, а зависносложене реченице с ексцесивном клаузом – градуелној екстра-локализацији.

5. ПОСЛЕДИЧНА КЛАУЗА СА ЗНАЧЕЊЕМ СТЕПЕНА КАО ФРАЗЕОЛОШКА ЈЕДИНИЦА. Из елиптичних последичних клауза настали су фразеологизми с другим (ређе трећим) лицем једнине у уопштеном значењу који изражавају јако осећање, типа *да умреш, да ӣолудиш, да ӣӣӣ ӣамет̄ӣ с̄ӣане, да не (ӣо)верујеш (својим очима), да ӣукнеш/цркнеш од смеха, да искочиш из коже, да ӣӣӣ се (живој̄) смучи* и сл.²² У ре-

²¹ Такав тип реченица Поповић (1977: 28) назива *начинско-мерне*, но ми их називамо *реченице за исказивање мере*.

²² Мада постоје и други примери са трећим лицем једнине као агенсом: *да се мува чује* 'врло тихо, мирно' или фразеологизми са лексемом човек – *да човек ӣолуди* 'веома тешко, неподношљиво, неиздрживо', *да човек искочи из коже* истог значења као и претходни пример итд. (више примера в. МАТЕЋИЋ 1982).

ченицама с таквим фразеологизмима обично постоји и значење степена оцене онога о чему обавештава главни део сложене реченице и такво степеновање назива се и експресивно степеновање, као емоционални однос говорног лица према сопственом исказу (ПИПЕР 2009: 85), нпр.: *да се човеку згади (смучи)* – ‘врло непријатно, неугодно, ружно, мучно’; *да човек искочи из коже* – ‘неподношљиво, неиздрживо’; *да човек њолуди* – ‘неиздрживо, неподношљиво’; *да њукнеш од смеха* – ‘јако смешно’, итд.

6. ЗАКЉУЧЦИ. Анализа зависносложених реченица с последичном клаузом у српском језику показала је да се оне према семантичком критеријуму шире могу поделити на оне са значењем степена које се ту очигледно јавља и на оне које само идентификују последицу без степеновања узрока који до те последице доводи (*Јуче сам била у шопингу, иако да сам данас без динара у џеју, Дружење је крајко њрајало, иако да сам се рано враћила кући, Шума је мрачна, да се не види њрсѝ њред оком*). Даље, последичне клаузе са значењем степена делимо на клаузе са значењем мере (*Најољу је њолико хладно да смо се одмах враћили из шеѝње. Он је њакав њреваранѝ, да ће ње сигурно њрећи*) и ексцесивне клаузе (*Превише је дебела да уђе у њу хаљину, Девојчица је њремалена да осѝане сама код куће, Бука је била довољна да најѝера деѝе у њлач*). Категорија степена граматикализована је у овим реченицама одговарајућим модификаторима, уз последично везничко средство, везник *да*.

Циѝирана лиѝераѝура

КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Синѝакса сложене реченице у срѝском језику*. Београд – Србиње: Рашка школа – Просвјета, 1998.

НИКОЛИЋ, Марина. „Нетипична средства за изражавање категорије степена у савременом српском језику.“ *Грамаѝика и лексика у словенским језицима*. Матица српска – Институт за српски језик САНУ, Нови Сад – Београд. 467–479, 2011а.

НИКОЛИЋ, Марина. „Начинске реченице у савременом српском језику: статус и семантички потенцијал“, *Срѝски језик, књижевносѝ, умеѝносѝ*, књ. I *Књижевни (сѝандардни) језик и језик књижевносѝи*, ФИЛУМ, Крагујевац. 113–127, 2011б.

НИКОЛИЋ, Марина. *Катѝегорија сѝеѝена у срѝском језику: сложене реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014.

ПИПЕР, Предраг. „О ексцесивности у словенским језицима.“ *Зборник Маѝиѝце срѝске за слависѝику*. 63. 159–176, 2003.

- ПИПЕР, Предраг. „О семантичкој категорији степена у српској сложеној реченици.“ *Јужнословенски филолог*. LXV. 65–88., 2009.
- ПОПОВИЋ, Љубомир. „Зависносложене реченице за исказивање ексцесивности.“ *Наш језик*. XXIII/ 1–2. 21–29, 1977.
- СТАНОЛЧИЋ, Живојин и Љубомир Поповић, *Грамаџика српског језика*. Уџбеник за средње школе, Београд: Завод за издавање уџбеника, 2008.
- МАТЕШИЋ, Josip. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1982.
- ВУКОЈЕВИЋ, Лука. *Izražavanje posljedičnih odnosa u hrvatskome standardnom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2008.

Марина М. Николич

СЛЕДСТВЕННЫЕ КЛАУЗЫ СО ЗНАЧЕНИЕМ МЕРЫ И СТЕПЕНИ

Резюме

Целью данной работы являлось представление новой классификации следственных клауз, основанной на критерии наличия категории степени. На основании данного критерия клаузы следствия были распределены на имеющие значение степени и не имеющие его. Далее следственные клаузы были разделены на клаузы со значением меры (*Најољу је ѿолико хладно да смо се одмах врајили из шейње. Он је ѿакав ѿреваранї, да ће ѿе сигурно ѿрећи*) и ексцесивные клаузы (*Превиише је дебела да уђе у ѿу халину, Девојчица је ѿремалена да осїане сама код куће, Бука је била довољна да најшера деїе у ѿлач*). Доказано, что категория степени в этих предложениях грамматикализована соответствующими модификаторами, используется следственное союзное средство – союз *да*. В работе применяется ономаσιологический подход; анализ следственных клауз выполнен при помощи теории семантических локализаций, а наличие определенных значений подтверждалось трансформационным тестом.

Кључеве слова: следственная клауза, категория степени, сложное предложение, сербский язык.

Marina M. Nikolić

CONSEQUENCE CLAUSES WITH A MEANING
OF MEASURE AND DEGREE

Summary

The objective of this paper is to present a new classification of consequence clauses that is based on a category of degree. Based on that parameter, consequence clauses are classified into the ones that have a meaning of degree and the ones that don't have that meaning. Furthermore, consequence clauses with a meaning of degree can be divided into the clauses with a meaning of measure (*Најољу је њолико хладно да смо се одмах враиили из шеиње./It is so cold outside that we had to return immediately back; Он је њакав ѡреварни, да ће ње сигурно ѡрећу/ He is such a chouse - he will cheat for sure.*) and into excessive clauses (*Превиие је дебела да уће у њу хаљину/ She is too fat to fit in this dress; Девојчица је ѡремалена да осѡане сама код куће/ The girl is too small to stay at home alone; Бука је била довољна да најѡера деѡе у ѡлач/ The noise was loud enough to cause the baby cry*). The article provides the arguments that the category of degree in this sentences is grammaticalized with the help of certain modifiers and a conjunction of result *da*. The author applies the onomasiological method in the analysis and uses the theory of semantic locations. An existence of certain meanings is confirmed by the transformational test.

Keywords: consequence clause, category of degree, complex sentence, Serbian language.